

*Αύγουστος Μπαγιόνας, Διαλεκτική και Πολιτική
στον πρώιμο Μαρξ, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Πα-
τρών, 1997, σσ. 157*

Το βιβλίο του καθηγητή Αύγουστου Μπαγιόνα έρχεται σε μια ευνοϊκή ιδεολογική συγκυρία. Όπως γράφει στην «Εισαγωγή» του βιβλίου, σήμερα είναι διαδεδομένη η άποψη ότι ο μαρξισμός είναι «ψόφιο σκυλί». Ο ίδιος δεν δέχεται —και τεκμηριώνει τη θέση του— αυτή την άποψη. Εξάλλου, τα πρώτα δείγματα μιας αναγέννησης της μαρξιστικής σκέψης στην Ευρώπη, στις ΗΠΑ, στη Λατινική Αμερική κ.λπ., αποτελούν την απτή απόδειξη της ζωτικότητας της μαρξιστικής σκέψης. Η ίδια διαπίστωση ισχύει και για τη χώρα μας, όπου ο Μαρξ, και ειδικά ο «νεαρός Μαρξ», αποτελεί αντικείμενο πολλών ερευνών, κυρίως από νεότερους μελετητές.

Βέβαια, ας μην υπερβάλλουμε. Η κρίση του μαρξισμού δεν έχει ξεπεραστεί. Και ο Α.Μ., εκτός από τις γνωστές αιτίες, επισημαίνει και μια πρόσθετη, η οποία συνήθως

μας διαφεύγει: Η κρίση του μαρξισμού, υποστηρίζει, συνδέεται και με την άνθιση του ανορθολογισμού, ο οποίος λαθεμένα ταυτίζεται με τη «μετανεωτερική σκέψη», ωσάν η λεγόμενη «νεωτερικότητα» να ταυτιζόταν με τον ορθολογισμό.

Στόχος του βιβλίου είναι να ανιχνεύσει και να ανασυγκροτήσει κριτικά τη διαμόρφωση της σκέψης του «πρώιμου» Μαρξ. Το πρόβλημα, προφανώς, δεν είναι τετριμμένο. Πράγματι, είναι γνωστό ότι διάφορες σχολές του μαρξισμού υποστηρίζουν πως υπάρχουν δύο Μαρξ. Κατά τους μεν, ο νεαρός ανθρωπιστής Μαρξ, ο οποίος μεταμορφώθηκε σε ψυχρό οικονομολόγο. Κατά τους δε, ο πρώιμος Μαρξ, φορέας ενός μη επιστημονικού ουμανισμού, και ο ώριμος Μαρξ, θεμελιωτής της επιστήμης της Ιστορίας και συνολικά της μαρξιστικής επιστήμης. Ο Α.Μ. δεν δέχεται αυτή τη διχοτομία.

Αλλά τα προβλήματα που σχετίζονται με τη διαμόρφωση της σκέψης του Μαρξ δεν εξαντλούνται σ' αυτό.

Συγκεκριμένα: Πώς διαμορφώθηκε η σκέψη του Μαρξ; Πότε ο Μαρξ έγινε «Μαρξ»; Υπάρχει κάποια «τομή», κάποιο πέραςμα από την «ιδεολογία» στην επιστήμη; Και αν όχι και αν ταυτόχρονα δεν υπάρχει μια γραμμική εξέλιξη, τότε πού θα ανιχνεύσουμε κάποιο σημείο καμπής, μια γνωσιακή μεταλλαγή στη μαρξική κοσμοαντίληψη; Ακόμα: Ποιες είναι οι «πηγές» του μαρξισμού; Ο Λένιν επισημαίνει, ως γνωστόν, «τρεις». Αλλά λύθηκε το πρόβλημα; Τι οφείλει ο Μαρξ στον Χέγκελ, στους οικονομολόγους (όχι μόνο τους Άγγλους), στον Φόερμπαχ, στον προδιαλεκτικό υλισμό, στους αστούς ιστορικούς κ.λπ.; Η σχέση Χέγκελ-Μαρξ, ως γνωστόν, αποτελεί ακόμα και σήμερα πεδίο έντονων αντιπαράθεσεων. Οι μεν προχωρούν σε μια «εγελιανή ανάγνωση» του Μαρξ. Οι δε, με βάση την «επιστημολογική τομή», υποστηρίζουν μια ριζική ασυνέχεια. Όμως, αν ο μαρξισμός δεν είναι συγκόλληση προϋπαρχόντων στοιχείων αλλά ούτε και μηχανιστική ρήξη με την προμαρξιστική διαλεκτική και τον προμαρξιστικό υλισμό, τότε ποια είναι η σχέση συνέχειας-ασυνέχειας, ποια είναι η διαλεκτική υπέρβαση που χαρακτηρίζει το μαρξικό έργο;

Ο Α.Μ. διερευνά, απευθείας από τον Μαρξ, άλλοτε διαμέσου του Ένγκελς και κάποτε με βάση τις πηγές αλλά και δευτερεύουσα βιβλιογραφία, τα προηγούμενα ερωτήματα. Ο Α.Μ. αντιτίθεται στην αλτουσεριανή τομή. Ανιχνεύει συστηματικά τα στοιχεία συνέχειας ανάμεσα στο νεαρό Μαρξ και στον προμαρξιστικό υλισμό, καθώς και στο έργο και τις θεωρίες των ιδεολόγων της ανόδου της αστικής τάξης. Ιδιαίτερα επισημαίνει τις σχέσεις με τον αγγλικό εμπειρισμό, τους γάλ-

λους διαφωτιστές, τον Φόερμπαχ, τον Ρικάρτο, τον Σμιθ και τον Σισμόντι, τους ουτοπικούς σοσιαλιστές και προπαντός τον Χέγκελ. Ιδιαίτερη προσοχή δίνεται στη σχέση της υλιστικής διαλεκτικής του Μαρξ με την ιδεαλιστική διαλεκτική του Χέγκελ.

Το βιβλίο του Α. Μπαγιόνα αποτελείται από μια εκτενή «Εισαγωγή» και τέσσερα κεφάλαια.

Στην πυκνή και πλούσια «Εισαγωγή», ο Α.Μ. συμπυκνώνει τις κύριες θέσεις του βιβλίου, επισημαίνοντας βασικά προβλήματα που απασχολούν σήμερα τη μαρξιστική φιλοσοφική έρευνα. Παρά το σχετικά περιορισμένο χώρο, οι θέσεις του συγγραφέα υποστηρίζονται πάντοτε με συγκεκριμένο αποδεικτικό υλικό.

Το πρώτο κεφάλαιο του βιβλίου έχει τον τίτλο «Ο προμαρξιστικός υλισμός και η κοινωνική κριτική στο πρώιμο έργο του Μαρξ». Ο Α.Μ. διακρίνει δυο τάσεις στον προμαρξιστικό υλισμό: την αισθησιοκρατική (Λοκ, Ελβέτιος κ.λπ.) και τη μηχανιστική, με κύριο εκπρόσωπο τον Καρτέσιο. Η φιλοσοφία του Καρτέσιου, παρά τις διαλεκτικές «στιγμές» της, είναι πράγματι μηχανιστική. Μπορούμε όμως να μιλάμε για υλισμό στην περίπτωση του θεοσεβούς Καρτέσιου ή απλά για επιστημονικό ρεαλισμό; Στο κεφάλαιο αυτό ο Α.Μ., συνεπής με τη μέθοδο και την όρασή του, ανιχνεύει δάνεια, περάσματα, επιρροές και υποστηρίζει ότι η υλιστική διαλεκτική δεν καταργεί το μεταφυσικό υλισμό, αλλά τον συμπληρώνει. Αλλά εδώ θα μπορούσε κανείς να αντιτείνει ότι ανάμεσα στον προμαρξιστικό και το διαλεκτικό υλισμό δεν υπάρχει σχέση συμπληρωματικότητας. Ότι ο Μαρξ πραγματοποιεί μια υπέρβαση στο οντολογικό επίπεδο, η οποία επίσης προϋποθέτει μια ριζική αλλαγή της ταξικής θεώρησης, από τη σκοπιά του νεότερου προλεταριάτου.

Αντικείμενο του δεύτερου κεφαλαίου είναι η σχέση της χεγκελιανής διαλεκτικής με το μαρξισμό. Εδώ το πρόβλημα αντιμετωπίζεται κυρίως διαμέσου του Ένγκελς. Ο Α.Μ. σημειώνει ότι το 1841 ο Μαρξ ήταν ακόμα χεγκελιανός. Απορρίπτοντας τη θέση για την ύπαρξη ρήξης ή τομής, διερευνά τη σχέση Χέγκελ-Μαρξ μέσα από την εξέλιξη της σκέψης του δεύτερου. Ως προς την περιήχη «αναστροφή» της ιδεαλιστικής διαλεκτικής από τον Μαρξ, ο Α.Μ. υποστηρίζει ότι ο Μαρξ δεν «αναποδογυρίζει» ή «αντιστρέφει» τη διαλεκτική του Χέγκελ, όπως γράφεται. Ο Χέγκελ είχε αντιστρέψει ήδη ιδεαλιστικά τη διαλεκτική. Αλλά και στο θέμα αυτό υπάρχουν όχι μόνο η άποψη του Μαρξ και του Ένγκελς, αλλά και τα ίδια τα κείμενα, τα οποία συνηγορούν υπέρ της μεταφορικής έκφρασης της «αναστροφής». Πέρα απ' αυτό, το εν λόγω κεφάλαιο είναι πλούσιο σε θεματολογία, επιχειρήματα και αναλύσεις. Θα περιοριστώ να επισημάνω δυο ενδιαφέρουσες τοποθετήσεις του συγγραφέα: Είναι γνωστή η ασάφεια που επικρατεί στις έννοιες διαλεκτική, υλιστική διαλεκτική, διαλεκτικός υλισμός, γνωσιοθεωρία του μαρξισμού κ.λπ. Ο Α.Μ. διατυπώνει την άποψη ότι η υλιστική διαλεκτική αναφέρεται περισσότερο σε ζητήματα γνωσιολογίας και μεθόδου, ενώ ο διαλεκτικός υλισμός καθορίζει τις οντολογικές και λογικές προϋποθέσεις και συνέπειες της υλιστικής διαλεκτικής. Είναι επίσης γνωστή η άποψη του Λένιν ότι στο έργο του Χέγκελ υπάρχει περισσότερος υλισμός παρά ιδεαλισμός. Ο Α.Μ., με τη σειρά του, υποστηρίζει ότι ο μονιστικός ιδεαλισμός (όπως αυτός του Χέγκελ) θα ήταν δυνατό να θεωρηθεί ως αποτέλεσμα της επίδρασης του υλιστικού τρόπου σκέψης στον ιδεαλισμό, που από τη φύση του τείνει προς το δυισμό.

Το τρίτο κεφάλαιο αναφέρεται στις

απόψεις του Μαρξ στα πρώτα έργα του για την κριτική του αστικού κράτους. Η κριτική του Μαρξ επικεντρώνεται στο αστικό κράτος. Ο νεαρός Μαρξ ανασκευάζει τις ιδεαλιστικές αντιλήψεις κατά τις οποίες το κράτος αποτελεί την πραγμάτωση της ελευθερίας και του ορθού λόγου. Αναδεικνύει τη σαθρότητα των μεταφυσικών θεμελιώσεων του κράτους, των αντιλήψεων που το τοποθετούν στη σφαίρα του υπερβατικού, που του προσδίδουν χαρακτηριστικά του θείου. Ο Μαρξ αναδεικνύει τον ταξικό χαρακτήρα, καθώς και την ιστορικότητα του κράτους, ενώ ταυτόχρονα διαφωνεί με τις απόψεις της σχολής του ιστορικισμού.

Το τελευταίο κεφάλαιο έχει τίτλο «Η πολιτική σκέψη του Μαρξ και ο Βοναπατισμός». Σκοπός αυτού του κειμένου, σημειώνει ο συγγραφέας, είναι η ανάλυση της θεωρίας του Μαρξ για το βοναπαρτικό φαινόμενο. Αλλά η προβληματική γενικεύεται στο πρόβλημα του κράτους συνολικά.

Η μελέτη του κράτους, κατά τον Μαρξ, πρέπει να είναι συγκεκριμένη, απαλλαγμένη από μεταφυσικές προϋποθέσεις. Η ιστορική μέθοδος είναι αναγκαία για τη συγκρότηση της θεωρίας του κράτους. Το κράτος ορίζεται σε σχέση με τις ταξικές αντιθέσεις, τις οποίες ρυθμίζει προς όφελος της κυρίαρχης τάξης, ενώ ταυτόχρονα επιρεάζεται από την πίεση των ανερχόμενων τάξεων. Το αστικό κράτος ειδικά είναι, κατά τον Μαρξ, ο διαχειριστής των συμφερόντων των αστών. Η λειτουργία του είναι κατασταλτική και ιδεολογική (νομιμοποιεί και καταστέλλει). Το δικαιο, από μια άλλη άποψη, νομιμοποιεί πρόσκαιρους συμβιβασμούς μερίδων της αστικής τάξης. Σε αντίθεση με το φεουδαρχικό, το αστικό κράτος τείνει να εκκοσμικευτεί. Η κοινοβουλευτική δημοκρατία είναι η πιο ορθολογική μορφή του αστικού κράτους, η οποία εντούτοις συγκαλύπτει μια αμείλικτη

πραγματικότητα (ο Μαξ μιλούσε, σχετικά, για κοινοβουλευτική ηλιθιότητα). Αλλά η κοινοβουλευτική δημοκρατία, γράφει ο Μαξ, έχει λίγες πιθανότητες να επιβιώσει, καθώς οδηγείται, είτε προς το βοναπαρτισμό είτε προς την εξουσία της εργατικής τάξης (το βοναπαρτικό κράτος, υποστήριζε ο Μαξ, αποτελεί παραμόρφωση του αστικού κράτους). Ο Α.Μ. στο κεφάλαιο αυτό αναλύει επίσης το πρόβλημα των στρωμάτων της αστικής τάξης, ειδικά του στρώματος των μικροαστών, της αγροτιάς που είναι δύσκολο να θεωρηθεί κοινωνική τάξη, τις μορφές της πάλης των τάξεων, επισημαίνει τις αντιλήψεις του Μαξ για τον αναρχισμό, το πρόβλημα της ταξικής συνείδησης και την έννοια της τάξης, το πρόβλημα της γραφειοκρατίας κ.λπ. Τέλος, ανασκευάζει την άποψη που ο Πόππερ αποδίδει στον Μαξ για τον ιστορικισμό, καθώς και την «ελεατίζουσα και ανιστορική προσέγγιση του Αλτουσέρ».

Συνολικά το βιβλίο που παρουσιάζουμε χαρακτηρίζεται από μια αυστηρή τεκμηρίωση, σαφήνεια εννοιών και συγκροτημένη

επιχειρηματολογία. Αναφέρεται σε προβλήματα που μπορεί να φαίνονται «ακαδημαϊκά», αλλά σχετίζονται με τη σημερινή ανάγκη να κατανοήσουμε τους κλασικούς, να ανακτήσουμε το επιστημονικό κεκτημένο του μαρξισμού και να τον χρησιμοποιήσουμε για την κατανόηση (και την αλλαγή) του σημερινού κόσμου. Τελειώνοντας, δυο παρατηρήσεις: Ο Α.Μ. ανιχνεύει τα στοιχεία συνέχειας με την προμαρξική σκέψη, απορρίπτοντας τις ριζικές ασυνέχειες. Όμως, κατά τη γνώμη μου, δεν αναδεικνύει με επάρκεια τα σημεία καμπής, τις γνωσιακές μεταλλαγές που σημαδεύουν το δρομολόγιο του Μαξ. Ως προς τη βιβλιογραφία: Το βιβλίο στηρίζεται στα έργα των κλασικών και σε αξιόλογη ξένη δευτερεύουσα βιβλιογραφία. Αντίθετα, απουσιάζει η αναφορά σε έργα ελλήνων ερευνητών. Εντούτοις, η σχετική ελληνική βιβλιογραφία δεν είναι αμελητέα. Αλλά προς το σημείο αυτό, ο Α. Μπαγιόνας δεν αποτελεί εξαίρεση.